Az eddig mondottakból is kitetszik, hogy Fábrynak ez a kötete, mint egész munkássága, megoszlik a politikai publicisztika és az irodalmi kritika között. De közírói munkássága, egész politikai magatartása is irodalmi ihletésű. Világnézetének, hitvallásának alfája és omegája az *Ady* szava: *ember az embertelenségben*. Mint maga vallja *Antisematizmus* című, félszáz lapnyi tanulmányában „. . . ez lett a varázsige, mely látóvá, hallóvá és beszélővé tett: a vox humana elkötelezettjévé. Adynak . . . köszönhetek mindent!" (329. l.)

A „varázsige" azonban nemcsak motorja, fékje is lett Fábry esszéirói munkásságának. Amennyire tiszteletreméltó, hogy Adyról, „őseiről és rokonairól" (ilyeneknek vallja Csokonai és Tömörkény mellett Ibsent és Gorkijt is) évtizedek során írt, elhangzott cikkeiben és előadásaiban törhetetlenül ragaszkodik ehhez a vezérgondolathoz, annyira hiányosnak érezzük ma már, hogy Fábry szinte egyébről sem beszél, mint erről az eszmei mondanivalóról vagy általában az eszmei mondanivalóról, szinte ügyet sem vetve a sajátosan művészi értékekre. A mindig híven hangoztatott emberség, a „vox humana" nevében, amelynek vezérszólamát Ady háború alatti költészetéből hallja ki, Fábry kicsinylően szól Ady korábbi korszakáról: „A *Vér és arany* és *A halottak élén* kiteljesedése között majdnem áthidalhatatlan a távolság" (102. l.). Volt idő, amikor egyesek a „tiszta művészet" jegyében Ady politikai költészetét kisebbítették. Ma már tudjuk, hogy Ady egész nagysága, sőt egész embersége egész költészetében benneragyog.

Pedig Fábry értőn elemez esztétikai szempontok szerint is, ahogy ezt néhány szlovákiai magyar regényről írt magas mértékű bírálata mutatja. A gazdag kötetnek érdekes fejezete még egy kis tanulmány a cseh és lengyel között középen álló *Iah* nyelvjárás egyetlen költőjéről, Ondra Lysohorskyról, noha jobbára itt is csak a versek mondandójáról esik szó.

Függelékül közli Fábry a könyve végén *A vádlott megszólal* c., a maga idejében csak primitív sokszorosításban megjelent röpiratát. Megrázó dokumentum ez azokról az évekről (1945—1948), amikor a még nagyrészt polgári csehszlovák kormányzat a szlovákiai magyarságon akarta megtorolni Horthyék és Szálasiék bűneit. Egyúttal komoly tanúságtétel a szlovákiai magyar írók emberies megnyilatkozásairól a fasiszta szlovák állam idején.

A sötétség ideje elmúlt. Bízunk benne, hogy a napjainkban szövetségi államma alakult Cseh és Szlovák Köztársaságban hiánytalanul megvalósul a nemzeti kisebbségek egyenjogúsága. Az ehhez vezető útra kezdettől fogva rávilágított az a láng is, amely Fábry Zoltán, a humanista, tehát kommunista író műveiben lobog.

Kardos Pál

Csanda Sándor: Első nemzedék A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése. Bratislava, 1968. Tatran. 274 l.

Csanda Sándornak, a csehszlovákiai magyar szellemi élet egyik legtermékenyebb irodalomtörténészének a legújabb kötete esszét, vagy fejlődésrajzot sejtető címe ellenére portrék mozaikképeiből összeállított, gyakorlati hasznú kézikönyv a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom történetéről. Mint ilyen a maga nemében az első és egyetlen mű, megszületése régóta és sokszor hiányolt munkát pótol. Úttörő jellege és egyelőre még mindig sok mindent pótlandó feladatvállalása miatt műfaja kissé kiérleletlen hibrid, melyben az irodalomtörténet, kritika és lexikonszerűség feloldatlanul váltják egymást az egyes fejezetekben. A kötet tanulmányai közti műfaji különbségekből és a mozaikszerűségből érződik — s erre a bevezetőben maga szerző is utal —, hogy az egyes portrék nem egy megtervezett összkép arányaihoz mérve, hanem alkalomszerűen íródtak. Nem egy összefoglaló fejlődésrajz, szintézis, hanem különböző időkben és céllal megírt tanulmányok kiegészítése által lett a könyv átfogó egésszé, bár az adott kor szellemi életének feltérképezésében a lehető legnagyobb teljességre törekszik, s a számbavétel, regisztrálás szempontjából sehol nem hagyott fehér foltokat.

Anyagát a szerző a következő műfaji csoportosítás szerint tárgyalja: 1. Sajtó- és könyvkiadás; 2. Líra; 3. Epika; 4. Dráma; 5. Publicisztika, kritika, irodalomtörténet; 6. Kitekintés. Rendezőelvéhez azonban nem ragaszkodik mereven, az egyes szerzők teljes életművét abban a fejezetben tárgyalja, amelyhez jelentősebb alkotásai alapján tartoznak. Összesen 75 költőt, írót, publicistát, kritikust és irodalomtörténészt tart számon a könyv, s ez valószínűleg számszerint is lényegesen több, mint amit az azonos időszakú, felszabadulás utáni korszak fölmutathat. Még meglepőbb a mai viszonyokból nézve a korabeli csehszlovákiai magyar sajtó gazdagsága, sokszínűsége, ami részben a masaryki demokrácia liberalizmusának, részben a rendkívül differenciálódott — a magyarországi és a csehszlovákiai kormánypolitikához való viszony szempontjából erősen tagolt — politikai irányzatok azon igyekezetének következménye, hogy fórumaikat minél szélesebb körökre kihatóan kiépítsék. Az irodalmi életnek már sokkal kevesebb sajtóorgánuma volt, s legmostohábbak voltak a könyvkiadás lehetőségei.

Mint minden irodalmak kezdetét, a csehszlovákiai magyar irodalom megszületését is az életre legközvetlenebbül reagáló műfaj, a líra jelentkezése jelzi. Már 1919-ben megjelentek az első verseskötetek. A 20-as évek elejének lírai képe gomolygó, sokat ígérő polifónia, melyben az irredentizmus, a búsmagyar önsiratás mellett a jövő reális lehetőségeit kereső néptestvéri humanizmus és a forradalmi internacionalizmus jelentették a főszólamot. Nem kis szerepe volt ebben az 1919-es magyar emigrációnak, amelynek itteni munkássága nyomán Kassa, Pozsony, Bécs, Prága, Moszkva, Berlin, Párizs progresszív szellemisége sokkal közelebb állt egymáshoz, mint addig a történelem folyamán valaha is.

A sokszólamúnak ígérkező csehszlovákiai magyar líra a 20-as évek második felére egyre egyhangúbbá vált. Egyesek Magyarországra távoztak, s a csehszlovákiai hatóságok fokozatosan kiüldözték az 1919-es emigrációt is. Addigra azonban már kibontakozóban van a saját talajából felnövekedő és önmaga sorsát vállaló szlovenszkói költészet. A nagy gazdasági válság azonban — amely egyben ideológiai válság is volt — a 30-as évek elején a szlovenszkói magyar szellemi életben is megtorpanást, visszaesést hozott magával, amelyből mire a 30-as évek második felére kilábolt volna, az 1938-as müncheni döntés újra teljesen elnémította.

A sok kezdés és újrakezdés bizonytalanságát minden költői életmű szeizmográfként jelzi, melyek közül az tudott a legteljesebben kibontakozni — Győri Dezsőé —, amely gátjain, szakadékain és válságain felülemelkedve önkeresésében a legnagyobb bizalommal tudott belekapaszkodni virtuális jövőjébe. Míg Győri Dezső költészete a kisebbségi magyar szellemiség útkeresése és kifejezése, Forbáth Imre, Földes Sándor, Vozári Dezső lírája az internacionalista világforradalmár, illetve a nemzetiségi sorsproblémákat negligáló világpolgár avantgardizmusa. Magatartásban, formában e két alaptípus között számos átmenet található, de Győri költészetén kívül a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom sok bátor és jelentős kezdemény után lényegében csak ígéreteibe hamvadt torzókat tud felmutatni.

A csehszlovákiai prózának még a líránál is nehezebb körülményekkel kellett megküzdenie. Két évtized még egy író, és nem egy, a maga szellemiségét az alapoktól építeni kezdő önálló népcsoport prózájának kibontakozásához is kevés. Ennek ellenére vannak eredményei. Győri lírájának pandantját talán leginkább Darkó István regényei képviselik és a teljes egyéniségükkel a felszabadulás után kibontakozó Egri Viktor és Szabó Béla. Sellyei József, Morvai Gyula „valóságirodalma" a népi írók szociográfiai irodalmához áll legközelebb, paraszti radikalizmusuk azonban sokkal egyértelműbben progresszív.

Ahogy a lírában, a prózában is megtalálhatók azok a kísérletek, amelyek az adott kor világirodalmának legújabb irányzataihoz kapcsolódnak. A szocialista realista próza korabeli képviselőjének tekinthető Bányai Pál, s a modern regény kafkai víziói tűnnek fel Neubauer Pál regényében.

A csehszlovákiai dráma — ahogy Csanda Sándor fejezetcíme is kifejezi — már valóban csak kísérlet maradt. Annál kiemelkedőbb és színvonalában európai mértékkel mérhető a publicisztika, melynek csak irodalmi képviselőit tárgyalja Csanda műve, de amely sokszínűségében, gazdagságában akár külön monográfiát is megérdemelne. Ebben a fejezetben található a kötet legjobb tanulmánya, a Fábry Zoltán munkásságát elemző portré. A *Balogh Edgár és a Sarló* c. írást talán szerencsésebb lett volna beépíteni a bevezetőbe, mert a mozgalom kerül benne tárgyalásra és csak ennek ennek ürügyén szól Balogh Edgárról, akinek publicisztikai munkássága megérdemelne egy elemző tanulmányt.

Összefogottan, jól tájékoztat az 1945 utáni irodalomról az utolsó — Kitekintés c. — fejezet. Hasonló, nagyobb vonalú összefoglalás nagyon hiányzik az egyes fejezetek élén. A szerző még kísérletet sem tesz átfogó fejlődésképmegrajzolására, egy, az értékhierarchiát valamiképp meghatározó szintézis kialakítására. Sőt úgy tűnik, egyes portréit úgy sorjáztatja, mintha még a látszatát is kerülni akarná bármifajta koncepcióra következtethető rendszerezésnek. Az egyes írók értékelésében a lehető legnagyobb objektivitásra törekszik, távol áll tőle, hogy álértékek köré mítoszt próbáljon teremteni. Tiszteletre méltó bátorsággal mondja ki véleményét esetleges más vélemények ellenében és élő alkotók műveivel kapcsolatban. Értékítélete azonban mintha egy absztrakt mércéhez igazodnék. Portréi teljesen zártak, hiányzik mögülük a viszonyítás távlatadó háttere, s a magyarországi, a szlovák, a cseh de még a csehszlovákiai magyar irodalmon belüli kölcsönhatások felmutatása is. A mű ebben a formájában tulajdonképpen a mindent regisztráló előkészület a még megfestendő teljes tablóhoz, a megírandó szintézishez. Mindemellett e könyv Fábri Zoltán kötetei, Turczel Lajos tanulmányai mellett valószínűleg még igen sokáig nagy haszonnal forgatható alapkönyv lesz mindazok számára, akik a csehszlovákiai magyar irodalom iránt érdeklődnek.

Varga Rózsa